

AGONIJA PROLETARIJATA U KNJIŽEVNOSTI

(Goran Ferčec: *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća, Fraktura, Zaprešić, 2021*)

Naslov drugog romana hrvatskog dramaturga Gorana Ferčeca *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* prožet je, a moglo bi se reći i opterećen, ambivalentnim značenjima, koja se tiču nekoliko žanrovskih i stilskih dimenzija teksta. Njime se, najpre, predočava tema romana i suština književnog postupka. Budući da se tu eksplicitno izriče da se radi „o životu“, a ne da je tema romana *život radnice* u smislu biografskog pripovedanja, naslov istovremeno upućuje i na način organizacije fabule – na fragmente svakodnevice koje u celinu povezuje glavna junakinja, a ona do kraja romana ostaje neimenovana. Svako poglavlje počinje jednom godinom, te radnja obuhvata period od junakinjinog odlaska iz rodne kuće kod rođaka na dalje školovanje i rad u trgovini do početka rata, odnosno od 1973. do 1991. godine. Događaji koji će obeležiti intimnu povest neimenovane radnice u ovih osamnaest godina jesu zaposlenje u samoposluzi na delikatesu, prvo seksualno iskustvo, venčanje, jedno mrtvorodeno dete, zatim rođenje sina i ćerke, odlazak u radničko odmaralište na Jadranu, proslava Prvog maja, svadbe i sahrane članova porodice. U ovaj uglavnom privatni, duboko lični prostor radnice, bremenit porodičnim problemima i bračnim nesuglasticama, povremeno nadire istorija. Neosetno dejstvo istorije dočarano je pomoću dva naizgled protivrečna narativna sredstva – pomoću detaljnog, gotovo poentilističkog oslikavanja detalja, i njihovog doživljaja u svesti radnice, s jedne, i sveznajućeg pripovednog glasa koji insistira na bezličnom tonu, s druge strane. To se posebno dobro vidi u sceni u kojoj neimenovani major Jugoslovenske narodne armije krajem osamdesetih godina, na jednoj seoskoj svadbi, deklamuje političke fraze koje će u narednom desetleću postati doživljeno istorijsko iskustvo:

Onaj sprijeda, uz našiljenu stranu ražnja, skine nešto s jagnječeg oka, kao da mrtvom janjcu nešto smeta, pa otre prste o hlače. Major kaže kao da govori o javnoj dražbi stoke, da se u nacionalnim programima nedvosmisleno zastupaju ideje po kojima svatko budućnost svog naroda vidi izvan federativne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, i da svi ti nacionalni programi po svojoj klasnoj suštini objedinjuju u sebi antisamoupravnu i antisocijalističku orijentaciju prema šovinizmu i separatističkoj koncepciji preuređenja.

Preplitanje intimnog i istorijskog, gde se, razumljivo, život pojedinca neprimetno pokorava naletu istorije, najčešće je posredovano metaforom elementarnih nepogoda, tj. nezaustavljivih prirodnih sila. Tu posebno mesto zauzima alegorijska slika nadolazeće bujice, jezera koje raste, čime se roman i završava. Međutim, svet u kome glavna junakinja živi i radi odavno je svet u kome je kolektivna moć radničke klase i uopšte ljudi iz nižih

društvenih slojeva gotovo nepostojeća. Slike ruralne Hrvatske, premda iz različitih razdoblja, koje odišu svojevrsnom (post)apokaliptičnom atmosferom nalazimo i u Ferčecovom prvom romanu *Ovdje neće biti čuda*. Ipak, u romanu *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* primetan je napredak u poetskom oblikovanju odnosa pojedinca i disfunkcionalne porodice, te odnosa pojedinca prema društvenoj zajednici koja nestaje ili je već nestala, jer je kompozicija romana kompleksnija i čvršća. Dok su u romanu *Ovdje neće biti čuda* društveno-istorijska kretanja i zamršeni međuljudski odnosi uglavnom svedeni na skice, puke apstrakcije, u drugom romanu Ferčec znatno usložnjava karakterizaciju, zahvaljujući tome što nastoji da konkretno prikaže višedimenzionalnost likova u odnosu prema svetu koji ih okružuje. Stoga društvene, istorijske i političke odrednice u posljednjem romanu poput Titove smrti, katastrofe u Černobilju, štrajka radnika u kombinatu „Borovo“ i početka rata u Jugoslaviji neretko figuriraju kao znamenje velikih promena (i tragedija) na planu individualnih sudbina.

Specifično oblikovana premreženost individualnog i kolektivnog, pa i same formulacije iz naslova – ona socijalna i klasna i ona vremenska – uvode nas u problematiku žanrovskog određenja Ferčecovog teksta. Time se otvaraju ključna pitanja – da li je, naime, roman *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* priča o radničkoj klasi i, k tome, istorijski roman. Ova pitanja nisu samo jedan mogući rakurs za njegovo razumevanje i interpretaciju, već ona određuju horizont očekivanja, odnosno horizont artikulacije značenja i smisla, od čega u velikoj meri zavisi i ocena sveukupnog umetničkog učinka teksta. Naime, ako se opredelimo za to da Ferčecov drugi roman čitamo kao tekst koji govori o radnicama i radnicima u jugoslovenskom društvu koje se postepeno osipa i nestaje pred čitaočevim očima, neminovno se opredeljujemo i za to da ga tumačimo kao istorijski roman. To znači da pretpostavljamo da će nam tekst reći nešto bitno o epohi i ljudima epohe u koju je narativ situiran. Takođe, u ovakvo čitanje su uračunata i očekivanja da se, makar posredno, tekst odredi i prema bogatom nasleđu *socijalne literature* u jugoslovenskim književnostima. Ovo očekivanje, kada se radi o čitanju teksta u kontekstu u kome nastaje, posebno podstiče to što je sâm autor istakao da je Podravska naiva, odnosno Hlebinska škola, slikarski pokret iz dvadesetih godina prošlog veka, čiji je cilj bio da amatersko slikarstvo s motivima iz mučne svakodnevnice seljaka u Podravini navede uključivanje slikara-amatera u revolucionarni radnički pokret, imala formativan uticaj na njegovu poetiku. Goran Ferčec je, naime, svoj književni postupak, pre svega, u odnosu između perspektive i glasa pripovedača, kalibrirao tako da oponaša efekat klasne subverzije pomenute škole naivnog slikarstva. S izuzetkom dva poglavlja – onog koje je ispričevano glasom mrtvorodenog deteta i pretposlednjeg, u kome Pupava Jana, jurodiva žena izopštena iz seoske zajednice, radnici prepričava svoj život, praktično fabulu romana, u izvrnutom redosledu – od kraja ka početku – sva ostala poglavlja ispričana su u trećem licu, ali su svi događaji dati iz perspektive radnice. Subverzija Podravske naive, kao i Ferčecovog romana, sastoji se u težnji da potlačene subjekte i njihove svakodnevice postavi u središte umetničkog doživljaja, sa svim začudnim, a posebno onim nelagodnim i odbojnim čulnim doživljajima. Najbitniji utisci s prvog odlaska na more, koji će u životu radnice obeležiti 1985. godinu, staju u jednu otegnutu pogodbenu rečenicu:

Ako zaboravi njegovu grubost, ako zaboravi siromaštvo, ako zaboravi osjećaj uzaludnosti, ako zaboravi sanduke s mineralnom vodom i kuhane kobasice, ako zaboravi nedovršenu kuću, ako zaboravi zajedničko dvorište, ako zaboravi sina pedera, ako zaboravi trenutke bezvoljnosti, mogla bi nalikovati na neku sretnu turistkinju.

Može se reći da scene letovanja sažimaju neke od ključnih poetičkih odlika i ambivalencija Ferčecovog teksta. Naime, iz njih se može iščitati ne samo aktuelnost i relevantnost motiva i tema koje autor poetizuje nego i ograničen domet ove poetike, te kvalitet književne izvedbe, koja nije uvek srazmerno provokativna i ubedljiva kao idejni sloj teksta. Čitanje teksta u kontekstu, odnosno asocijacije i veze s tradicijom angažovane umetnosti, otkriva smisao koji je radikalno drugačiji u odnosu na umetničke i političke implikacije rada Hlebinske škole i pokreta socijalne literature. Podrivanje klasnog primirja ili kompromisa između izrabljivanih i izrabljivača se u okviru pomenutih likovnih i književnih pokreta kreće od prikazivanja individualno proživljene nepravde do njene politizacije u cilju omasovljavanja društvenog pokreta. U romanu *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* pak prikazana je sasvim drugačija istorijska putanja – rastakanje kolektivnih aktera u nezadovoljne pojedince koji će razumevanje vlastitog klasnog položaja, i bunt koji iz toga proizilazi, zaminiti poistovećivanjem s nacionalizmom. Kada s radnicima „Borova“ ode u Beograd, na protest upućen saveznim vlastima, glavna junakinja će, sutradan, nakon što se štrajkači razidu, u susretu sa Lubardinom slikom „Deindustrijalizacija“ u praznoj sali Doma sindikata, videti kako se jedan sindikalno organizovan radnički kolektiv pretvara u nizove međusobno otuđenih pojedinaca, čije joj senke u daljini izgledaju kao koplja. Ovo poređenje nije samo simbol vremenâ koja dolaze nego i primer umešno oblikovanog vizuelnog utiska, pri čemu se veza s društveno radikalnim i politički osvešćenim naivnim slikarstvom, u pogledu stilskih sredstava i figura, doima ubedljivom.

Kada se pak kontekst iščitava iz teksta, tj. kada se roman analizira kao istorijski, provokativnost Ferčecovog romana jeste u tome što progovara o radničkim temama na način koji je oslobođen tereta tendencioznosti koja nema pokriće u samoj literarnoj tehnici i umetničkom jeziku, što je neretko problem s književnošću koja proklamuje društveni angažman. Stoga je logično što autor ustrajava na otklonu od realističkog postupka karakterističnog za tu vrstu književnosti, oslanjajući se na eksperimentalne narativne forme kao što su tok svesti i kvaziritmično gomilanje opisa i radnji bez interpunkcije. Drugim rečima, Ferčecov tekst istovremeno nastoji da oživi radničke teme i da njihovu književnu obradu oslobodi tereta formulaičnosti. To posebno dolazi do izražaja u scenama gde se prikazuje radničko odmaralište i štrajk u fabrici, budući da su ova mesta najčešći lajtmotivi idealizacije jugoslovenskog samoupravljanja. Drugim rečima, roman *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* funkcioniše kao mozaik određenih osećaja i iskustava, koji nam omogućavaju uvid u složenost, surovost i sirovost radničke svakodnevice iz perioda koji se često nekritički tumači kao svojevrsna proleterska pastorala. Međutim, suštinski nedostatak Ferčecovog romana jeste u tome što su radnički, revolucionarni i jugoslovenski motivi očišćeni ne samo od naslaga sentimentalnosti i (jugo)nostalgije nego i od bilo kakvog snažnog emocionalnog doživljaja.

Upadljivom raskoraku između plemenitih ideja na kojima tekst počiva i finalnog proizvoda možda najviše doprinosi obezličan, teško prohodan stil. Ta obezličanost u jezičkom izrazu analogna je odluci da glavna junakinja ostane neimenovana do kraja, odnosno da se biografski podaci o njoj svedu na minimum. To je gotovo nespojivo s težnjom teksta da nam dočara epohu i radničku klasu koja je prošla put od optimizma i vere u vlastitu moć i budućnost do potpunog uništenja svega što je svojim rukama i telima izgradila. Zato način na koji je kompleks proleterskih motiva i tema obrađen u drugom romanu Gorana Ferčeca ostavlja utisak da je više reč o intelektualnoj pozi, a manje o autentičnom promišljanju i zamišljanju radničke istorije na ovim prostorima. Njegova najveća vrednost i jeste u tome što je neke od večno otvorenih dilema, poput one kako na umetnički način izraziti fundamentalne društvene i političke probleme kao što su ugnjetavanje i eksploatacija ili kako se tekst otvara prema kontekstu koji uslovljava njegov nastanak, oživeo uz pomoć originalne i osvežavajuće perspektive jedne radnice. Ipak, roman *O životu radnice krajem dvadesetog stoljeća* istovremeno je i podsetnik da bez adekvatne književne izvedbe subverzivne, zavodljive i radikalne ideje ne mogu ostvariti svoj puni potencijal u tekstu.